

SLOVOSLEDNÁ KOMPETENCIA V SLOVENSKOM JAZYKU PRE CUDZINCOV

WORD ORDER COMPETENCE IN THE SLOVAK LANGUAGE FOR FOREIGNERS

MARTINA ULIČNÁ

Abstrakt

Príspevok je venovaný problematike slovosledu enklitik v slovenskej vete v kontexte osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka študentmi ovládajúcimi niektorý z východoslovanských jazykov na pokročilej úrovni alebo na úrovni rodného jazyka. Na základe analýzy písomných textov na úrovni A2 – B1 ovládania slovenčiny autorka porovnáva správnosť umiestnenia verbálnych a pronomínálnych enklitik do vetnej konštrukcie a možný vplyv L1 na ich umiestnenie.

Kľúčové slová: slovenčina ako cudzí jazyk, slovosled, enklitiky, analýza chýb, slovanskí študenti.

Abstract

The paper is devoted to the problem of the word order of enclitics in Slovak sentences in the context of the acquisition of Slovak as a foreign language by students who speak one of the East Slavic languages at an advanced level or at the level of their native language. On the basis of the analysis of written texts at the A2 – B1 level of Slovak proficiency, the author compares the correctness of the placement of verbal and pronominal enclitics in sentence construction and the possible influence of L1 on their placement.

Keywords: Slovak as foreign language, word order, enclitics, error analysis, Slavic learners.

Úvod

Pre slovanské jazyky je charakteristický voľný slovosled. Jeho konkrétna realizácia však závisí od sémantických vlastností plnovýznamových lexém, syntaktických pravidiel tvorenia determinatívnych syntagiem a aktuálneho členenia výpovede a v neposlednom rade i od špecifik, ktoré v jednotlivých jazykoch ovplyvňujú jeho realizáciu. Rešpektovanie zákonitostí slovosledu je súčasťou ovládania konkrétneho jazyka ako L2 už na najnižších úrovniach a nedodržiavanie zásad vyplývajúcich z týchto vlastností sa považuje za prejav nedostatočného ovládania jazyka. Pravidlá slovosledu sa týkajú i neprízvučných slov, ktoré sa ako proklitiky a enklitiky pripájajú k prízvučným slovám a tvoria s nimi v rámci výpovede rytmické jednotky. Tieto pravidlá sú natoľko komplikované, že len v prípade totožnosti prejavov týchto syntaktických javov v L1 a L2 možno očakávať, že učitelia sa dosiahne úroveň rodených hovoriacich (Ivanová – Bashir Géčová, 2021, s. 26) a osvojovanie prirodzeného slovosledu slovenčiny ako cudzieho jazyka je i v prípade slovanských jazykov ako L1 dlhodobý proces. Ako vo vyššie spomínanej štúdiu autorky konštatujú, slovenčina je jazyk s tendenciou dodržiavať pravidlo o vytváraní rytmických jednotiek z prízvučného slova a za ním nasledujúcich príkloniek a tiež s preferovaním pozície enklitik bezprostredne po prvom prízvučnom komponente vety: „*Pokiaľ ide o slovosled enklitických komponentov, slovenčina patrí medzi jazyky, v ktorých sa uplatňuje tzv. Wackernagelovo pravidlo, pričom slovenské enklitiky patria do kategórie tzv. klitik v druhej pozícii (2P klitiky)*” (tamtiež).

Slovosled je téma, ktorá spája viaceré generácie slovenských lingvistov. Najdetailnejšie sa slovosledu v slovenskom jazyku venuje vo svojej monografii J. Mistrík (1966) a neskôr J. Kačala (2013). Synchronne rozdiely medzi slovenčinou a češtinou v realizácii slovosledu sa okrajovo spomínajú aj v porovnávačej učebnici českého jazyka (Sokolová, Musilová, Slančová,

2007) a J. Pekarovičová (2004) sa výučbe enklitik krátko venuje v monografii venovanej slovenčine ako cudziemu jazyku.

Enklitiky alebo príklony, teda slová bez vlastného prízvuku, ktoré v lineárnej štruktúre vety nasledujú za prízvuchým slovom a tvoria s ním rytmický celok, môžeme rozdeliť do viacerých skupín. V tejto štúdií sa budeme venovať enklitikám, ktoré vo vetnej konštrukcii zaujímajú do veľkej miery predvídateľnú pozíciu, a to verbálnym a pronomínálnym enklitikám. Verbálnymi enklitikami budeme v tomto texte nazývať tri druhy enklitik:

- reflexívne enklitiky *sa, si* ako nulovú morfému reflexív tantum alebo odvodzováciu morfému na tvorenie reflexívnych slovies,
- enklitiky préterita *som, si, sme, ste* ako samostatné gramatické morfémy na tvorenie préterita,
- enklitiku kondicionálu *by* na tvorenie podmieňovacieho spôsobu.

Všetky tieto enklitiky nasledujú hneď po prízvuchom slove. V prípade viacnásobnej príklonky vzniká reťazec s pevne určeným poradím:

1. enklitika kondicionálu *by*;
2. enklitika 1. a 2. os. préterita *som, sme, si, ste*;
3. reflexívna enklitika *sa* alebo *si*.

Stále pronomínálne enklitiky sú predovšetkým tzv. krátke tvary personálnych pronomín *ma, tá, ho, mi, ti, sa, si*, ku ktorým sa v pozícii po prízvuchom slove pridávajú i tvary nepriamych pádov ďalších personálnych pronomín: *nás, vás, ju, ich, nám, vám, jej, im*. Zatiaľ čo stále enklitiky nemôžu byť v pozícii prvého prízvuchého komponentu vetnej konštrukcie, tvary nepriamych pádov pronomín *ona, my, vy, oni* môžu byť nositeľmi prízvuku pri expresívnom radení komponentov lineárnej štruktúry vety, napr. *zavolaj ju – ju zavolaj*. V prípade viacnásobnej príklonky sa pronomínálne enklitiky zaraďujú za verbálne enklitiky, napr. *ozvala by som sa ti/mu/jej, páčilo by sa mi/nám/im tu* a pod. K tomuto druhu enklitik môžeme vzhľadom na ich pozíciu v syntagme priradiť i jednoslabičné demonštratívne pronomína a tiež tvary personálnych pronomín s jednoslabičnými predložkami (napr. *pre mňa, za nás* a pod.), ktoré sa v prípade, že sú súčasťou reťazca enklitik, riadia rovnakými pravidlami slovosledu ako pronomínálne tvary bez predložiek.

V slovoslede enklitik (reflexívne *sa* a *si*, tvary pomocného slovesa *byť*, krátke tvary pronomín v datíve a akuzatíve, partikuly a pod.) sa v slovenskom jazyku uplatňuje vyššie spomínané Wackernagelovo pravidlo o umiestňovaní príkloniek vo vetnej štruktúre na pozíciu po prízvuchom slove alebo po prvom prízvuchom komponente vety. Realizácia slovosledu v slovenskom jazyku však napriek tejto tendencii nie je petrifikovaná a nemenná a charakterizuje ju premenlivosť a variantnosť v synchronnom i v diachrónnom pláne. Fakt dynamického charakteru realizácie slovosledu príkloniek z pohľadu diachronie konštatuje aj vyššie spomínaná monografia J. Mistríka *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966), doteraz najrozsiahlšie dielo venované tejto téme. Rozdiely v realizácii pravidiel lineárneho radenia prvkov vetnej konštrukcie môžeme ľahko nájsť napr. pri porovnaní synchronného stavu s textami z prvej polovice 20. storočia, pričom sa tieto rozdiely týkajú predovšetkým pozície zvratných zámen *sa* a *si* v kontaktnej postpozícii po slovese, napr. v literárnych dielach J. Jesenského (Šťastie v nešťastí, nešťastie v šťastí): *Neistota, ktorú pociťoval vtedy, stratila sa v tom okamžiku (...). Na strieške končitého klobúka zhromažďovali sa kvapky a tiekli zhrnutým krajom (...)*.

V umiestňovaní enklitik existuje variantnosť i v súčasnom jazyku. Najčastejšie ide o realizáciu bezprostredne po spojkách, keďže nie vždy možno v pozícii bezprostredne po nich umiestniť enklitiku: *napiš, ak sa dohodnete, povedal, že sa vráti zajtra oproti sľúbili, ale neprišli sa rozlúčiť*. Pozícia enklitik po spojke *ale* nie je jednoznačná, ako na to vo svojej štúdií upozorňujú aj M. Ivanová a V. Bashir Gěčová (2011, s. 26 – 27), porovnaj dvojakú možnosť pozície po tejto spojke vo vetách: *Bol to čierny deň môjho života, ale nevzdával som sa. – Podľa neho už svetlo nemá charakter vlnenia, ale sa skladá z takzvaných svetelných kvánt.* (Araneum Slovaca VI Maximum Beta). Možnosť výberu existuje i vo vetách s viackomponentovou

témou, v ktorých sa enklitika môže realizovať hneď po spojke alebo až po prvom tematickom komponente: *Povedal, že sa vrátiť cez víkend. Povedal, že cez víkend sa vrátiť.*

Ciele a metodológia výskumu

Cieľom tejto štúdie je predstaviť výsledky analýzy písomných prác študentov kurzu odborného slovenského jazyka, zameranej na úroveň slovoslednej kompetencie. Analýze sme podrobili texty študentov ovládajúcich ako L1 niektorý z východoslovanských jazykov. Tieto texty boli výsledkom skúšania a hodnotenia v prvom semestri štúdia na univerzite, pričom najčastejšie je rodný jazyk študentov niektorý z východoslovanských jazykov alebo v prípade ruštiny ide o druhý štátny jazyk v ich krajine. Za objekt analýzy sme si zvolili písomný prejav študentov, keďže písomnosť a pripravenosť sú charakteristickými vlastnosťami objektívnych jazykových štýlov, odborného textu a akademickej komunikácie, na ktorú je zameraný kurz odborného slovenského jazyka pre zahraničných študentov.

Výsledky analýzy študentských textov ďalej interpretujeme z pohľadu možného vplyvu pravidiel lineárneho usporiadania vetnej konštrukcie uplatňovaných v L1 na správnosť slovenského textu. Naším cieľom je poukázať na frekvencované chyby vyplývajúce z rozdielov medzi slovenčinou a týmito jazykmi, čo nám umožní hľadať efektívne spôsoby vedomého eliminovania chýb v slovoslede. Zatiaľ čo výskumy v tejto oblasti publikované v poslednom období (Ivanová, Kysel'ová, Gáliková 2021; Ivanová – Bashir-Géčová 2021) sa snažia o kvantifikáciu a kvalitatívnu analýzu čo najširšieho záberu slovenčiny ako L2, vzhľadom na potrebu efektívnej metodológie prístupu k problematike sa v štúdiu sústreďujeme na vzťah slovenčiny a východoslovanských jazykov, keďže nositelia týchto jazykov sú najčastejšími študentmi Ekonomickej univerzity v Bratislave.

V analýze jazykového materiálu sme sa sústreďovali na kvantitatívnu charakteristiku štruktúr so správne a nesprávne vystavaným slovosledom a na detailnejšiu komparatívnu charakteristiku nesprávnej realizácie slovosledu. Vychádzali sme pri nej z teoretickej kontrastívnej analýzy pravidiel slovosledu enklitik v slovenčine oproti pravidlám vo východoslovanských jazykoch – bieloruštine, ruštine a ukrajinčine.

Jazykový materiál, ktorý sme mali k dispozícii, tvorili písomné študentské texty obsahujúce 278 vetných štruktúr – 118 jednoduchých viet, 58 priradovacích a 41 podradovacích súvetí a tiež 61 zložených súvetí, z ktorých 37 obsahovalo podradovacie vedľajšie vety. Enklitiky sa vyskytovali v 157 vetných konštrukciách.

Reflexívne enklitiky *sa, si*

Zvratné *sa* a *si* sú v slovenčine časťou stále zvratných sloviess – napr. *smiat' sa, všímať si*, alebo sú ako derivačná morféma prostriedkom slovotvorby – napr. *mať – mať sa, predstaviť – predstaviť si*. Z hľadiska slovosledu majú tendenciu nasledovať vo vete po prvom prízvuknom slove, čo znamená potenciálnu dištančnú pozíciu voči slovesu, ktorého sú súčasťou. V rámci lineárnej štruktúry vety môžu byť *sa/si* od slovesa veľmi vzdialené, v pozícii po slovese však musia byť v kontaktnej pozícii a nasledovať najneskôr bezprostredne po slovese: *Einstein si Plancka ako staršieho kolegu (a takmer učiteľa) veľmi vážil. Vaša trefná reklama zabrala a všímol si ju každý.* (Araneum Slovaca VI Maximum Beta).

V prípade vety so zloženým slovesným prísudkom obsahujúcim infinitív zvratného slovesa je možné presunúť reflexívne *sa/si* pred pomocné sloveso, ale ak ide o infinitív vo vetnočlenskej funkcii, zvratné *sa/si* nasleduje zvyčajne v kontaktnej postpozícii po slovese: *Myslíme si, že by sme sa mali pokúšať prekračovať hranice svojej menšiny. – Tento sviatok je príležitosťou vrátiť sa k prameňom nášho zasvätenia. Rozhodol som sa vziať si rok voľna.* V kontaktnej postpozícii pevne pripojené k plnovýznamovému verbu sú zvratné *sa/si* aj v tvaroch prídastí, prechodníka a slovesného podstatného mena: *Pohľad na smejúcich sa ľudí sám osebe vyvoláva smiech.*

Ak ďalej vezmeme do úvahy fakt, že sa zvrtné *sa/si* vyskytujú nielen samostatne, ale aj na pevne stanovenom mieste v reťazci enklitik, určenie miesta tejto verbálnej enklitiky vo vete podlieha komplikovaným pravidlám. Slovenské enklitiky *sa* a *si* pritom nemajú vo východoslovanských jazykoch úplný ekvivalent. V ruskom jazyku je zvrtnosť vyjadrovaná pomocou postfixu *-ся*, slovenskému reflexívu *si* zodpovedá konštrukcia s plným zámenným tvarom *себе*, napr. *купить себе книгу* (na rozdiel od slov. *kúpiť si knihu*), a rovnaká situácia je i v bieloruštine a ukrajinčine. Postfix *-ся* je i ortograficky zafixovaný v kontaktnej postpozícii po plnovýznamovom slovese:

slov. *usmievať sa – ja sa usmievam/usmievam sa*;

rus. *улыбаться – я улыбаюсь*;

ukr. *посміхатися – я посміхаюся*;

bielorus. *смяцца – я смяюся*.

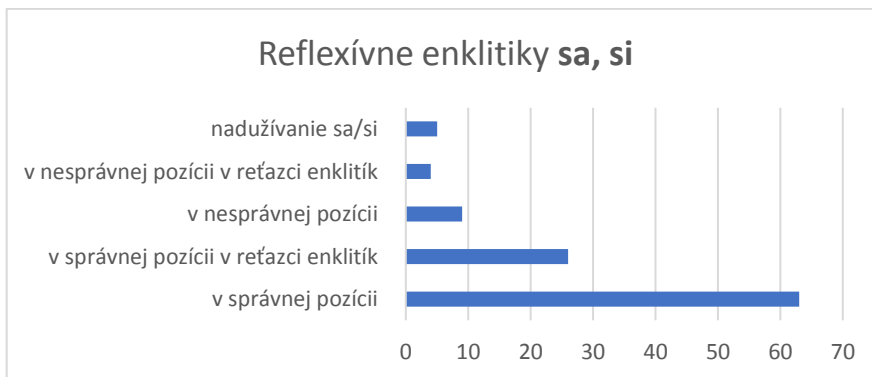
Vzhľadom na to, že vo východoslovanských jazykoch sufix *-ся* nemení svoju pozíciu voči slovesu, slovenské pravidlá na stanovenie pozície *sa* alebo *si* nemajú v L1 žiadnu oporu. Očakávali by sme preto pri ich používaní preferenciu kontaktnej postpozície. Zvrtné *sa* a *si* majú v analyzovaných textoch spolu 89 výskytov, pričom prevažujú slovesá s reflexívnym *sa – reflexívne si sa* vyskytlo iba 16-krát. Ešte o niečo zriedkavejšie – len 13-krát – bolo *sa* alebo *si* vo vete umiestnené v nesprávnej pozícii. V textoch sa tiež vyskytlo redundantné *sa/si* (5 prípadov): *vo voľnom čase sa rád prechádzať sa okolo Dunaja. Myslím si, že to sa mi pomohlo nejako adaptovať do života na Slovensku. Chcel som si povedať, že som spoločenský, pozorný, zodpovedný a milý.* V ďalších 10 prípadoch v texte *sa* chýbalo: *A rozhodla som študovať podnikový manažment. To aj stalo dôvodom prečo som prestúpil z informatiky na Ekonomickú univerzitu.* Chýbajúce reflexívne *sa* je v uvedených príkladoch dôsledkom interferencie s rodným jazykom:

stať sa – v ruštine nezvrtné *стать*, v ukr. *стати*,

rozhodnúť sa – rus. *решить*, v ukr. *вирішувати*,

učiť sa – rus. *учить, учиться*, v ukr. *вивчити*,

vybrať si – rus. *выбрать*, v ukr. *вибрати*.

Graf 1 Výskyt reflexívnych enklitik

V jednoduchej vete sa reflexívne **sa/si** vyskytovalo po prvom prízvuknom komponente, ktorým mohlo byť:

- príslovkové určenie (17-krát),
- sloveso (3-krát),
- objekt (1-krát),
- optovacie zámeno (1-krát) v otázke.

Infinitív sa vo vetnočlenskej platnosti vyskytol v 6 prípadoch. V zloženej vete reflexívne *sa/si* nasledovalo najčastejšie:

- po spojke, napr. *preto, pretože, že* (12x),
- po plnovýznamovom slovese, ktorého je súčasťou, alebo po pomocnom slovese (5-krát),
- po vloženej vedľajšej vete (1-krát).

V prípade spojky ale sa reflexívne *sa a si* v analyzovaných textoch nevyskytli hneď po spojke, ale až po prvom prízvuknom komponente (príslovkovom určení, určitom slovesnom tvare a pod.).

Napriek zložitosti zásad umiestňovania *sa a si* výsledky analýzy dokazujú, že používanie reflexívneho *sa/si* v slovenčine ako L2 na úrovni A2 – B1 nepredstavuje pre používateľa jazyka zásadný problém, treba však pripomenúť, že analyzovaný materiál obsahoval vetné konštrukcie s pomerne jednoduchou štruktúrou – prevládajú jednoduché vety, zložené súvetia a vetné vsuvky v analyzovaných textoch neboli časté. Pomer jednoduchých viet a prevládanie jednoduchého priradovania (spolu 82 súvetí boli priradovacie alebo zložené priradovacie súvetia) zodpovedá úrovni A2 – B1 ovládania jazyka.

Enklitiky préterita *som, si, sme, ste*

Východoslovanské jazyky charakterizuje absencia slovesa *byť* ako plnovýznamového a pomocného slovesa v prezente, ako vidno i na príklade totožnej vetnej konštrukcie v preklade do jednotlivých porovnávaných jazykov (A. de Saint Exupéry – Malý princ): slov. *Nie je až taký maličký*. bielor. *He такі ўжо ён і маленькі*. rus. *He такой уж он маленький*. ukr. *He takiuŭ vin i malenkyi!*

Verbum *byť* (rus. *быть*, ukr. *бути*, bielor. *быць*) má vo východoslovanských jazykoch len tvary minulého a budúceho času. Nepoužíva sa ani ako pomocné sloveso v analytických tvaroch préterita. V slovenskom zloženom minulom čase tvary *som, si, sme, ste* slúžia ako gramatické morfémy a nemajú vlastný slovný prízvuk, sú enklitikami. Hodnotenie statusu tvarov slovesa *byť* v prítomnom čase nie je v teoretickej literatúre celkom jednoznačné, napr. J. Mistrík (1966, s. 150) ich považuje za tzv. kontextové slová (priklonky, enklitiky) a ich výskyt v prvej pozícii vetnej konštrukcie hodnotí ako prejav expresívnosti podobne ako výskyt reflexívneho *sa* alebo tvaru *som* (v minulom čase) na začiatku repliky (*Som si myslel. Sa ťa bojím...*): „*Na čele výpovedí, teda v proklitickej polohe, sa enklitiky vyskytujú v expresívnych replikách. Takýto slovosled sa pokladá za štylistický príznakový.*“ Ako príklady ďalej uvádza: *Si ideálny typ na zunovanie, Jajinko.* (Čečetková-Gáľlová), *Ste zvedavý, ako sa mám a čo robím.* (Zúbek). *Si celkom k svetu. Ste ešte dieťa a chováte sa nedetsky.* (Ševčovič).

Toto hodnotenie zodpovedá stavu v niektorých slovanských jazykoch – napr. v bulharskom jazyku sa tvary prezenta slovesa *byť* nemôžu nachádzať v prízvuknej pozícii a na začiatku vety, porovn. slov. *Som Slovenka. a bulh. Словачка съм*. V súčasnom slovenskom jazyku však nepociťujeme výskyt plnovýznamového alebo sponového slovesa *byť* v tvaroch prítomného času na začiatku viet ako príznakové, napr. *Som rád/rada, že som Vám niečím aj pomohol. Je dôležité nájsť si rovnováhu medzi odpočinkom a aktivitou.* (Araneum Slovaca VI Maximum Beta).

Minulý čas vo východoslovanských jazykoch stratil svoj analytický charakter a tvorí sa pomocou 1-ového prídavia plnovýznamového slovesa bez tvarov pomocného slovesa. Na odlišenie foriem jednotlivých osôb v singulari a v pluráli slúži formálny subjekt – osobné zámená v tvare nominatívu:

bielor. *писаць – ен писаў, яна писала, яны писали;*

rus. *писать – он писал, она писала, они писали;*

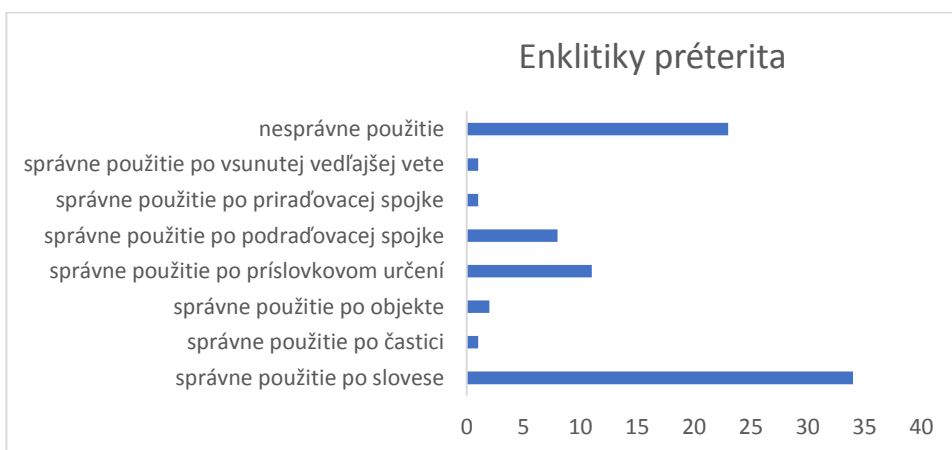
ukr. *писати – він писав, вона писала, вони писали.*

Tvorenie foriem minulého času je v týchto jazykoch zdrojom kontaktných chýb v slovenských vetných konštrukciách študentov. V analyzovaných textoch sa v tvaroch 1. alebo 2. osoby jednotného a množného čísla minulého času vyskytlo 81 použití enklitických tvarov verba *byť*.

58 výskytov enklitik bolo v správnej pozícii, pričom sa tvary pomocného slovesa *byť* vyskytli v druhej pozícii vo vetnej konštrukcii ale nie po slovese v 23 prípadoch:

- v súvetí po podradovacej spojke *keď, ktorí, aby, čo, kde, preto, tak* (8-krát);
- v nepravom priradovacom súvetí po spojke *a preto* (1-krát);
- po vsunutej prívlastkovej vedľajšej vete – *Za ten čas, čo som na Slovensku, som si našla pre seba dosť kamarátov;*
- v jednoduchej vete po objekte (2-krát);
- v jednoduchej vete po častici *a tiež* (1-krát);
- v jednoduchej vete po príslovkovom určení času, miesta, účelu (11 výskytov);
- v jednoduchej vete i v súvetí na 2. pozícii bezprostredne po l-ovom prídavku slovesa (34-krát).

Vo všetkých prípadoch nesprávneho umiestnenia príklonky (22 výskytov) boli tvary pomocného slovesa umiestnené po l-ovom prídavku plnovýznamového slovesa: *Ešte tancovala som a hrala som v hudobnej skupine ale nie nadlho, bohužiaľ nevystupovali sme.*

Graf 2 Použitie enklitik préterita

V korpuse študentských textov sme nezaznamenali taký variant, aby sa neprízvučná enklitika *som, si, sme, ste* nesprávne vyskytla na prvom mieste vo vetnej konštrukcii. Nadbytočné použitie tejto enklitiky v prítomnom čase sa vyskytlo len jediný raz: *Som sa učim na Obchodnej fakulte, a to v oblasti cestovného ruchu a služieb.* Podobne sme našli len jeden príklad absencie formy verba *byť* v prítomnom čase: *...a preto odoslala prihlášku do našej univerzity a ja veľmi rada čo to urobila.* Významným z hľadiska vetnej štruktúry je absencia enklitik v tvaroch minulého času sloves v 1. a 2. osobe: *Vedela som do čoho idem, ale nakoniec rozhodla že budem študovať tu.* V textoch, ktoré sme mali k dispozícii, sa táto chyba vyskytla 24-krát. Podobne absentuje enklitika *som* i v tvaroch 1. osoby kondicionálu: *(ja) A tiež chcela by v budúcnom...; K tomu by ešte dodala... dôvod prečo chcela by študovať... pretože chcela by mať európski diplom.*

Enklitika kondicionálu

Tvary kondicionálu sú vo východoslovanských jazykoch podobne ako v slovenčine utvorené pomocou častice *by* pridanej k tvaru préterita slovesa. V ruskom jazyku je častica *бы* (*б*) jednou z mála enklitik, ktoré nikdy nemajú vlastný slovný prízvuk a stoja za predchádzajúcim prízvukným slovom. Na rozdiel od slovenčiny sa môže nachádzať nielen na druhej pozícii vo vetnej konštrukcii, ale aj na inom mieste vety, najneskôr však v kontaktnej postpozícii t. j. hneď za slovesným tvarom, s ktorým tvorí kondicionál, ako demonštruje Zalizňak (2008, s. 268) vo

vete *Он от этого отказался наотрез*: „невозможно **Он от этого отказался наотрез бы – при том, что и после он, и после этого, и после отказался частицу бы здесь поставить можно*“.

Rovnako v bieloruskom jazyku je častica *бы* (alebo *б*) pohyblivá a môže sa nachádzať pred slovesom i bezprostredne po ňom, ale tiež pri inom prízvučnom slove: *нісаў бы; дзе б я не быў далёка; ён бы там кончыўся*. Tvar kondicionálu musí obsahovať aj osobné zámeno vo funkcii subjektu (porov. kol. autorov 1994, s. 466). Ako ukazujú príklady z korpusu a z teoretickej literatúry, podobne môže byť častica *би* (alebo *б*) na rôznej pozícii vo vete aj v ukrajinskom jazyku: *не ходила б пізно, пішов би* (kol. autorov 1994, s. 525), *я всяв би, він миг би це сказати, (а що) коли б з дітьми поїхати* (Araneum Ucrainicum Beta Maius). Slovenská reťaz príkloniek (*písal*) *by som*, pri reflexíve (*napísal*) *by som si* má teda v ruštine, ukrajinčine a bieloruštine len jednu príklonku:

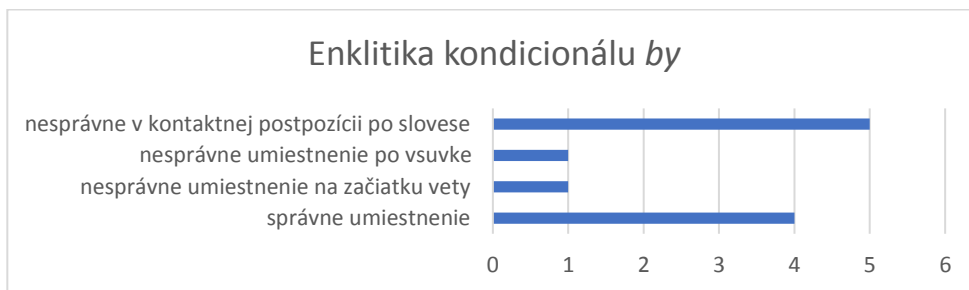
ukr. *він би писав, він писав би*;

rus. *он бы писал, он писал бы*;

bielorus. *ён бы пісаў, пісаў бы*.

Pri enklitike *by* vidíme tendenciu umiestňovať verbálne príklonky v kontaktnej postpozícii za l-ovým prídavným plnovýznamového slovia, pre malý počet výskytov však nie je možné porovnať túto tendenciu s pozíciou reflexívnych *sa/si* a enklitik préterita. V študentských textoch sa tvar kondicionálu vyskytol v jedenástich vetných konštrukciách, pričom 7-krát bola častica *by* umiestnená na nesprávnej pozícii:

- 1-krát na začiatku vetnej konštrukcie: *by som dodal, ze v niektorych momentoch je to podobne ako napr. jazyk, ktorým hovorím*;
- 1-krát po vsuvke: *V budúcnosti, možno v druhom alebo treťom ročníku / chcela by som ísť do Talianska alebo Francúzka cez program Erasmus+*
- 5x nesprávne v kontaktnej postpozícii po slovese *chcel(a)*: *V budúcnosti chcela by som považovať za dobrého a «kvalitného» zamestnanca. A tiež chcela by v budúcim mať nejaký biznis. To bol ešte jedny dôvod prečo chcela by študovať...*

Graf 3 Použitie enklitiky kondicionálu

Môžeme konštatovať, že sa v textoch vyskytlo vhodné umiestnenie enklitiky *by* v pozícii bezprostredne po prvom prízvučnom slove 4x: (*ja*) *K tomu by ešte dodala (...); neviem ako by som bez nich prežila; nepovedala by som, že som vysoká alebo nízka; bolo by fajn tuto možnosť využiť*. Tvar kondicionálu pre 1. a 2. osobu však obsahuje i tvar pomocného slovesa *быť*, v prvom z uvedených príkladov je teda napriek správne slovosledu kondicionál utvorený nesprávne.

Pronominálne enklitiky

V západoslovanských a južnoslovanských jazykoch vrátane slovenčiny existuje plný prízvučný a krátky neprízvučný tvar osobných zámen pre 1. 2. a 3. osobu v genitíve, datíve a akuzatíve jednotného čísla a v niektorých jazykoch i pre zámená v množnom čísle. Plné

a krátke tvary osobných zámen v datíve a akuzatíve existujú dokonca i v bulharskom jazyku, ktorý inak v mennom skloňovaní okrem nominatívu z nepriamych pádov zachováva čiastočne len tvary vokatívú.

	slovenský jazyk	poľský jazyk	bulharský jazyk
nom.	<i>ja</i>	<i>ja</i>	<i>аз</i>
gen.	<i>mňa/ma</i>	<i>mnie/mię</i>	---
dat.	<i>mne/mi</i>	<i>mnie/mi</i>	<i>(мене) ми</i>
akuz.	<i>mňa/ma</i>	<i>mnie/mię¹</i>	<i>мене (мен)/ме</i>
inštr.	<i>mnou</i>	<i>mną</i>	---
lok.	<i>mne</i>	<i>mnie</i>	---

Tab. 1 Paradigma zámena 1. os. sg. v západoslovanských a južnoslovanských jazykoch

Súčasný východoslovanský jazyky – ruština, bieloruština a ukrajiničina – sa zásadne líšia od západoslovanských a južnoslovanských jazykov v množstve menných príkloniek a v spôsobe ich použitia vo vetných konštrukciách. Ako vidno v prehľade tvarov zámena 1. osoby v ruštine, bieloruštine a ukrajiničine (Tab. 2)¹, v týchto jazykoch v nepriamych pádoch úplne absentujú krátke tvary osobných zámen, Z prác venovaných historickej morfológii ruského jazyka (Zalížňak 2008) vyplýva, že krátke tvary zámen v nepriamych pádoch sú pre staroruský jazyk v písomných pamiatkach doložené, ale neskôr zanikli.

Zámeno <i>ja</i> vo východoslovanských jazykoch			
	bieloruský jazyk	ruský jazyk	ukrajinský jazyk
nom.	<i>я</i>	<i>я</i>	<i>я</i>
gen.	<i>мяне</i>	<i>меня</i>	<i>мене</i>
dat.	<i>мне</i>	<i>мне</i>	<i>мені</i>
akuz.	<i>мяне</i>	<i>меня</i>	<i>мене</i>
inštr.	<i>мноў (мною)</i>	<i>мноў (мною)</i>	<i>мною</i>
lok.	<i>мне</i>	<i>мне</i>	<i>мені</i>

Tab. 2 Paradigma zámena 1. os. sg. vo východoslovanských jazykoch

Pre pozíciu pronominálnych enklitik platí viacero obmedzení, ktoré súvisia vždy s konkrétnou vetnou konštrukciou, v ktorej sa vyskytli. Predovšetkým pre ne platí rovnaké pravidlo ako pre verbálne enklitiky, že vo funkcii objektu majú tendenciu vyskytnúť sa na druhej pozícii vo vete bez ohľadu na aktuálnu pozíciu verba: *To mi na morálke nepridalo*. Ak je súčasťou verbálneho tvaru i reflexívne sa alebo aj ďalšie verbálne enklitiky, pronominálne tvary sa do reťazca enklitik zaraďujú až po verbálnych enklitikách: *Neverila som, že by sa mi mohlo stať to isté*. Jednoslabičné demonstratíva *to, tu, tam, tak* a pod. sa v tomto reťazci môžu zaradiť za zámenný objekt ako enklitiky, alebo môžu byť ako prízvukové slová v rámci aktuálneho členenia vety v iniciálnej pozícii: *Prvýkrát zaznelo, že tu by sa mi páčilo žiť*. – *Prvýkrát zaznelo, že by sa mi tu páčilo žiť*.

¹ V tabuľke vyššie uvádzame porovnanie paradigmy zámena *ja* v slovenskom, poľskom a bulharskom jazyku. V poľštine sa pre zámeno *ja* v plných a krátkych tvaroch konštatuje, že krátke tvary v akuz. sa v hovorovom jazyku vyskytujú len v plnej forme *mnie* a krátka forma *mię* je typická len pre písomný prejav (kol. autorov, 1994, s. 410). Naopak v bulharčine je ako archaický a knižný jav hodnotené používanie plného tvaru osobných zámen vrátane 1. osoby v dat. (*аз – мене/ми*) (tamže s. 38 – 39).

Rovnako sa správajú aj predložkové tvary personálnych pronomín, napr. *po* + akuz: *Nebola si celkom istá, či by som sa po ňu vrátil.*

Ak sa v slovenskom jazyku stretnú dva objekty jedného slovesa vyjadrené zámenami, pričom jeden z nich je v datíve a druhý v akuzatíve bez prepozície (napr. *daj mi ju, kúp im ho* a pod.), neutrálny slovosled vyžaduje poradie dat. + akuz.

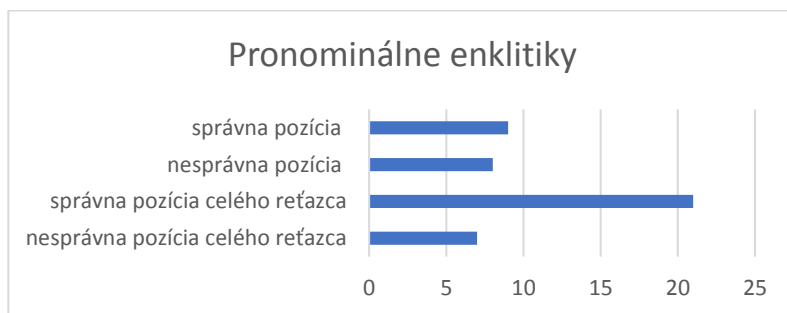
Materiály korpusu Araneum Russicum III Maximum potvrdzujú, že vo východoslovanských jazykoch je toto poradie dvoch zámenných objektov častejšie než poradie akuz. + dat., ale v dôsledku vyššie spomínanej absencie krátkych foriem zámen nie je to jediný možný variant, napr. v ruštine (*дай*) *его мне* s výskytom 0,63 na milión tokenov oproti (*дай*) *мне его* s výskytom 2,46 na milión, pričom sa zachováva emocionálna neutrálnosť výpovede: *Родители его мне подарили. – Не в кармане же мне его носить.* Podobne sa správajú plné formy zvratného *sa* v slovenčine, napr. *samu seba* (1.90 na million tokenov) v porovnaní s poradím *seba samu* (0.20 na milión) – *Vidím samu seba skôr na medzinárodnej úrovni. – Ostáva mi čas pre seba samu?*

poradie dat. + akuz.	poradie akuz. + dat.
ruský jazyk*	
а потом <i>нам его</i> посоветовали знакомые	вы можете прислать <i>его нам</i> на электронную почту
ukrajinský jazyk*	
але ніхто <i>нам його</i> не показав	бо не знаємо чи поветнуть <i>його нам</i>
slovenský jazyk	
<i>Azda sa nám ho</i> podarí presvedčiť.	---
<i>Ostáva mi čas pre seba samu?</i>	<i>A v čom som prekonávala samu seba?</i>
* Príklady v tabuľke z korpusov Araneum	

Tab. 3 Poradie pronominálnych objektov v dat. a akuz. bez predložky

V analyzovaných textoch sa podobný dvojnásobný objekt vytvorený z krátkych zámenných tvarov nevyskytoval. Objekt v plnom datívnom tvare sa nesprávne vyskytol len v jednom prípade: *Našiel som tam jedného kamarata a tiež kamaratku ktorý potom sprevádzali mňa počas celkového kurzu.*

Celkovo sa pronominálne enklitiky v celom objeme textov vyskytli 45-krát, z toho 17-krát samostatne (9-krát v správnej pozícii a 8-krát v nesprávnej pozícii). V dlhšom reťazci enklitik sa zámenný tvar vyskytol 28-krát, pričom v správnej pozícii 7-krát).

Graf 4 Použitie pronominálnych enklitik

V študentských prácach nájdeme príklady, že enklitiky v jednej vete patria k rôznym centrálnym komponentom a ich spojenie by nerešpektovalo sémantické hranice enklitiky, napr.

Som priateľský človek, takže je pre mňa ľahké nájsť si nových kamaratov. Takéto zložitejšie štruktúry však nie sú typické pre analyzované študentské práce. Vzhľadom na slovosled vety vo východoslovanských jazykoch predpokladáme, že vo väčšom korpuse textov by sa vyskytlo viac príkladov s nesprávnym oddelením pronomínálnej enklitiky od predchádzajúceho verbálneho reťazca ako napr. *Na konci chcela by som poďakovať vám za pozornosť.* Kontaktná postpozícia enklitiky v rámci syntagmy ako dôsledok interferencie nie je v analyzovaných textoch ojedinelá, napr. *Mala plán vstúpiť na univerzitu v Kyjeve, ale vojna zmenila ich.* Obidva uvedené príklady je možné vysvetliť transferom z východoslovanského L1. V prípade, že sa vo vetnej konštrukcii vyskytuje reťazec enklitik, je však pozícia pronomína v reťazci enklitik po verbálnych enklitikách dodržiavaná, napr. *Veľmi sa mi tu páči, pretože Bratislava je krásne malé moderné mesto. Ten kamarat bol v Bratislave a stretnul som sa s nim.*

Záver

Odlišnosť vetného rytmu vo východoslovanských jazykoch v porovnaní so slovenčinou spôsobuje viacero faktorov. Verbálne a pronomínálne enklitiky, ktoré sa v slovenčine vyskytujú najčastejšie, nemajú v súčasných východoslovanských jazykoch paralely (Tab. 4).

slovenský jazyk	bieloruský, ruský a ukrajinský jazyk
samostatne stojace reflexívne <i>sa/si</i>	<i>sa/si</i> ako súčasť slovesného tvaru
analytické tvary minulého času (<i>som, si, sme, ste</i> + l-ové prídavné) (prídavné)	minulý čas tvorený l-ovým prídavným bez pomocného slovesa
krátke a dlhé tvary osobných zámen a špeciálny tvar zámena v prízvučnom postavení	absencia krátkych tvarov osobných zámen v nepriamych pádoch
enklitika <i>by</i> v kondicionáli vždy po prvom prízvučnom slove	enklitika <i>by</i> v kondicionáli po l-ovom prídavnom plnovýznamového slovesa alebo po prízvučnom slove, ktoré nemusí byť prvým prízvučným komponentom vety

Tab. 4 Enklitiky v slovenčine v porovnaní s východoslovanskými jazykmi

V štúdiu sme načrtli zásadné rozdiely v rozsahu používania enklitik medzi slovenčinou a východoslovanskými jazykmi a na príklade študentských prác aj úroveň rešpektovania pravidiel ich pozície v slovenčine ako L2. Na základe analýzy študentských textov môžeme pre frekvenciu výskytu enklitik konštatovať, že v rámci verbálnych enklitik sa najčastejšie vyskytujú reflexívne *sa* alebo *si* (89 výskytov), menej časté sú enklitiky na tvorenie préterita (83 výskytov v textoch) a najnižšiu frekvenciu majú kondicionálové tvary (11 výskytov). Správnosť pozície reflexívnych *sa/si* a enklitik préterita je v oboch prípadoch 70,7 %. Správnosť pozície pronomínálnych enklitik je 66,7 % a pri enklitike kondicionálu je to 36 %. Verbálne enklitiky suverénne prekonávajú výskyt pronomínálnych enklitik a enklitických predložkových tvarov s pronomínami, čo zodpovedá nízkej koherencii textov na úrovni A2 ovládania jazyka.

Zatiaľ čo verbálne enklitiky a ich správnosť je možné analyzovať pomerne ľahko, vzhľadom na rôznorodosť pronomín a ich funkcie vo vete je na vyvodenie záverov v otázke ovládania pravidiel na použitie pronomínálnych enklitik potrebný rozsiahlejší materiál. Použitie enklitik v správnej pozícii sa v učebniciach slovenského jazyka pre cudzincov prezentuje už na úrovni A1, ale zvyčajne v rámci čiastkových pravidiel týkajúcich sa len jedného druhu enklitik – zvyčajne najprv verbálnych a až neskôr pronomínálnych. Tieto témy tiež zvyčajne nemajú kontinuitu a na vyšších úrovniach sú okrajové, keďže realizácia slovosledu veľmi citlivo reaguje na aktuálne členenie výpovede. Preto v rámci metodiky výučby odborného jazyka, pre ktorý je charakteristické použitie komplikovaných syntaktických štruktúr, vidíme potrebu vytvoriť

podmienky na precvičovanie slovenského slovosledu z hľadiska pozície enklitik i napriek tomu, že študenti slovenčiny ovládajú ďalší slovanský jazyk.

Zoznam citovanej literatúry

IVANOVÁ, M., BASHIR-GÉČOVÁ, V. 2021. Osvojovanie si slovosledu enklitik v slovenčine ako cudzom jazyku na príklade textov slovanských študentov. In: *Jazyk a kultúra*, 47 – 48, 2021, s. 25 – 40.

IVANOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M. – GÁLISOVÁ, A. 2021. Acquiring word order in Slovak as a foreign language: comparison of Slavic and Non-Slavic learners utilizing corpus data. In: *Jazykovedný časopis*, 72/2, 2021 s. 353–370. Dostupné na: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2021-0033>

JESENSKÝ, J. 1996 (prvé vydanie 1913). *Malomestské rozprávky*. Liptovský Mikuláš: Transcius a. 89 s.

KAČALA, J. (2013): *Syntagmatický slovosled v slovenčine*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej. 220 s.

kol. autorov. 2004. *Slavianski ezici: Gramatični očerci*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. 586 s.

MISTRÍK, J. 1966. *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 276 s.

PEKAROVIČOVÁ, J. 2004. *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava: Stimul. 208 s.

SOKOLOVÁ, M., MUSILOVÁ, K., SLANČOVÁ, D. 2007. *Slovenčina a čeština (Synchronne porovnanie s cvičeniami)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 179 s.

ZALIZŇAK, A. A. 2008. *Drevnerusskie enklitiky*. Moskva: Jazyki slavianskich kultur. 281 s.

<http://aranea.juls.savba.sk>

<https://slounik.org>

Kontakt

Mgr. Martina Uličná, PhD.

Ekonomická univerzita Bratislava

Fakulta aplikovaných jazykov

Katedra románskych a slovanských jazykov

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

Email: martina.ulicna@euba.sk